

USU SÕNAKUSEST JA SÕNATUSEST

ANDRUS NORAK

21. sajandi teoloogia peab viitama sõnadetagusele reaalsusele. Kuidas seda teha ajal, mil keel oma viimseidki reaalsusepidemeid kaotamas ning üha enam pelgaks keelemänguks muutumas on? Teoloogilise keele küsimus on seetõttu aktuaalsem kui iial enne, eriti oikumeenilisel ja religioonidevahelise dialoogi tasandil. Ometi pole meil peale keele teist samaväärset töövahendit.

Seda, kuidas sõnad võivad olla ikoonideks (akendeks) teispoolsusesse, näeme me evangeeliumides korduvalt, eriti tähendamissõnade juures. Uskmatu Toomas kasutas neidsamu igapäevasõnu, mida meiegi nii oma usu kui uskmatuse väljendamiseks.

Usk oma algses tähenduses on šokeeriv ja tummas-tav. Religioosseks kogemuseks ülendatav on (Cassireri järgi) iga kogemus, mis inimest tervenisti haarab. Šokist toibununa tahab inimene sündinut teistega jagada. Usukeel vormib usuhorisoni ja määrab piirid, kui kaugele me minna saame. Usukeel on tõekeel ja osutub seega unikaalseks juurdepääsuks usu reaalsuse juurde.

Teoloogia uurib selle keele sõnavara ja grammatikat. Usukeel püüab leida sõnu teistegi kristlike kontekstide jaoks. Oma usu tunnistamine on oluline osa usukeelest.

Nõnda siis: 1) šokk ehk sõnatu usk; 2) usk kui tunnistus; 3) usk kui refleksioon usu üle.

Usu keel, eriti metafoorid, haaravad meid ja süütavad me kujutlusvõime. Kasutame usukeeles neidsamu sõnu, milles tavaliselt räägime. Meil on tõlked vahel, juudid räägivad aga sõna otseses mõttes Vana Testamendi sõnadega.

Ajalugu aitab meil usukeele kohta õppida. Teisalt on see aga ka mõneti ohtlik ettevõtmine. Öeldakse, et sajalgse kukkumine sai alguse siis, kui ta hakkas järele mõtlema, millises järjekorras ta jalad liiguvad.

Usukeele käsitlemisel tuleb meile appi hermeneutika – teadus, mis Hermese, Zeusi poja ja käskjala sõnumite selgitamisest pärit on. Nõnda asub usk sõnade otsingule, et end väljendada ja enesest kõneleda. Esmaseks usudeklaratsiooniks UT-s on “Jeesus on Issand”. Aja möödudes jäi sellest “tänu” hereesiatele väheks. Varakristlik usk väljendas end esmajoones selle läbi, mida tänastes vabakirikutes tunnistamiseks nimetatakse, ja mida pisut erinevas käsitluses ehk narratiivseks teoloogiaks nimetada võiks. Narratiivne teoloogia näeb transtsendentsust loos ehk narratiivis ning lähtub sellest, et me kõik oleme lugude jutustajad ja kuulajad. Mõelgem siinkohal või eestikeelsele sõnale “lugupeetud”. Narratiivi kasutamine viib usukeelse arutelu kaugemale puhtajalisest kategooriast ning võimaldab meie isiklike lugude ühendamist nii usukogukonna loo kui ka suure narratiiviga Jumala tegudest maailmas.

Et olla klassifitseeritud narratiivina selle sõna laiemas mõttes, peab olema lugu ja selle jutustaja. Uuem narratiivne mõtlemine läheb siiski miinimumdefiniitsioonist kaugemale. Narratiiviteadlane Gabriel Fackre defineeris

narratiivi kui “tegelaste ja sündmustega jutustust, mille süžee liigub üle aja ja ruumi konflikti kaudu lahenduse suunas”. Narratiivid tekivad vajadusest anda minevikule ja tulevikule sidusus olevikuga, korrastades sündmuse viisil, mis vahendab tunnet, et kronoloogia ei ole kaootiline, vaid omab lõpetatust. Arvan, et narratiivne teoloogia on nii alternatiiviks kui ka paralleeliks klassikalisele teoloogiale. Inimese kogemus esineb alati narratiivi kujul ning seetõttu saab seda ka mõista vaid narratiivina. Piibli narratiiv saab omaksvõetuna kristlase isikliku identiteedi ja eksistentsi aluseks. Kui senine arusaam vaatles teoloogiat ilmutatud tõe süsteemse esitusena, siis 20. sajandi keskpaigaks oli see lähenemisviis aegunud. Mõnede meelest oli just piiblinarratiiv see suund, kuhu sammud seada. Osad narratiivteoloogid vastandasid narratiivi ja propositsioonilisi tõe formuleeringuid, enamjaolt rõhutati aga, et kriitilise mõtlemise ülesande juures ei tohiks unustada narratiive, millest teoloogiline mõtisklus oma jõu ammutab. Teisisõnu, teoloogia kaks poolust peavadki olema narratiiv ja süstemaatiline mõtiskelu selle üle. Sel põhjusel eelistasid narratiivsed teoloogid oma töös lugusid õpetusele. Nagu Stanley Hauerwas ütles: “Doktriinid ei ole lugude tulemus, nad ei ole ka lugude mõte ega tuum. Pigem on nad vahendid..., mis peavad aitama meil lugusid paremini jutustada.”

Üks narratiivse teoloogia alusepanija on H. Richard Niebuhr “Ilmutuse tähendus”, samuti Karl Barthi “Kristliku dogmaatika” kaks esimest osa. Niebuhr püüab oma raamatus juhtida teoloogide tähelepanu ristiusu ilmsele, kuid tähelepanuta jäänud tunnusjoonele: kristlike põhiveenete allikas asub ajaloolises kontekstis, raamistikus, mis on määratud piiblinarratiiviga. Selle teesi väljakujundamisel on keskse tähendusega eristus, mida Niebuhr leidis ajaloo kahe aspekti, sisemise ja

välise aspekti vahel, s.t ajalugu väljastpoolt uuritavana ning ajalugu sees elatavana. See arusaam valmistab pinda Niebuhri ilmutuse käsitlemisele ning võimaldas mõista, kuidas võivad sündmused olla ilmutuslikuks Jumala tööks, olles samal ajal ka vaatleja analüüsi objektiks. Niebuhri järgi on ilmutus see sündmuste jada, mis toimib isikus või kogukonnas kõigi teiste sündmuste tõlgendamise alusena ning on seega oluline isiku- ja grupidentiteedi moodustamiseks. Ilmutus on tema väitel see, mis laseb meil mõista, mäletada ja omaks võtta minevikku, selgitada olevikku ning ette aimata tulevikku. Seetõttu on ilmutus jätkuv sündmus.

Narratiivsed teoloogid (nagu Hans Frei) kinnitasid, et alates 17. sajandi lõpust on Lääne teoloogid süüdi ühes väärotsuses. Nimelt on nad, püüdes päästa piiblitõlge kaasaegse kriitika tule alt, eemaldanud loo tähenduse selle tõsisust, lahutanud narratiivi reaalsusest. Sellega löid nad kaks omavahel leppimatut distsipliini: piibliteoloogia ja ajaloolise kriitika.

Narratiivteoloogia juurde kuulub ka narratiivide kokkupõrge, mis viib inimesi pöördumisele ja usule. See teoloogia otsib transtsendentset Jumalat usukogukonna loost.

Modernistlik teoloogia jõuab usu sõnatusest ja tunnistamisest süsteemse metakeeleni, kus me ühtaegu nii osaleme kui ka mõneti usust distantseerume. Siia võiks juurde lisada eshatoloogilise dimensiooni, sest viimases mõttes on me usukeel tulevikukeel, tulevase aus tuleva Jumalariigi lootuse keel. Siinkohal on paslik meenutada Jürgen Moltmanni vahetegemist epifaaniliste ja tulevikku suunatud religioonide vahel. Kristlus on Moltmanni meelest pigem ilmutusest kui töötusest kõnelev, mitte epifaaniline religioon, mis puhul vaimselt reaalsuselt katet kergitatakse ja ilmutustki sääraates terminites käsitletakse. Tulevikku suunatuse näiteks on

Pühakirja õnnistused. Elame fragmenteerunud maailmas, kus meie kasutada on vaid selle peegli tükid, mis reaalsust peegeldab. Nõnda jääbki meie teoloogiline diskursus heitlema usu ja kriitilise mõistuse vahele. Kriitiline mõistus on aga peamiselt mõistuse enese kriitika.

Sõna “usk” kasutame mitmes tähenduses. Tihti räägime usust kui lihtsalt arvamisest. UT mõttes on usk usalduse ja kindlusejärgne suhtumine, miski, mida võetakse täie kindlusega (Hb 11:1, samuti Ex 4). Seega ei räägi keel usust mitte niivõrd filosoofiast tuntud objekt/subjekti keeles, vaid pigem suhtetõe keeles.

Modernismiaegne apologetika kipub Pühakirja tõdesid objektiivse tõega võrdsustama ja on kristlusele pigem karuteene teinud, kui teda aidanud. Uue Testamendi järgi võiks öelda, et usu elu on kannatlikkust ja lootust väljendav elu. Usuelu on elu, mis sisu ja tegude poolest Kristusele vastab. Igal juhul ei esinda usk loodusteaduslikku tõde, mis rajaneb eksperimentidele ja nende korratavusele.

Usukeele näiteks on lugu uskmatust Toomast. Näeme Toomast nii oma uskmatust kui usku samas Piibli peatükis väljendavat. Näeme temast ka, et usukeel on ennekõike kogemuslik keel.

Usukeel väljendub kõigepealt *logose* ehk narratiivi läbi. Teiseks läbi riituse või liturgia ning kolmandaks läbi *eeose* ehk praksise. Need usuväljendused on nii usukeele aluseks kui põhjendajaks. Meie usukeel püüab usku mõista, väljendada, teisalt ka kriitiliselt uurida, küsides, kuidas vastab usukeel reaalsusele. Mis on reaalsus? Richard J. Mouwne'i sõnul, “kui on olemas Kõike-teadev ja Kõikväeline jumalik Olend, kelle vaatepunktist asjadele palju (kõik) oleneb, siis on raske mõista, kuidas kristlased saavad salata tõde või loobuda selle otsimisest. Siiski ei ole selle proovimine ja edu üks ja seesama.

Teame vaid seda, mida meile on ilmutatud. Samas räägib Jumala Sõna meile üsna palju selle kohta, et peaksime saama päästetud, aga ei sõnagi sellest, kuidas suhtuda USA pärismaalastesse või geenimanipulatsioonidesse.”

Siiski peaks usk Kõiketeadvasse Jumalasse inspireerima meiegi tööotsingut, ehkki see on poolik, mida me tunnetame – 1Kr 13:12.

Usukeel töökeelena tundub esmapilgul enam töö koherentsus-, mitte korrespondentsiteooriale vastavat. Koherentsuse eeldusena nähakse aga siiski korrespondentsust. Korrespondentsuse eeldusena ususuhet Jumalaga. Alles siis, kui me ei ole vastupanija sugu (Hesekiel), hakkavad meie “kõrvad kuulma ja silmad nägema”. Seega peab usukeel olema sisemises vastavuses, aga ka väljendama seda kogemust, millest ta alguse saanud.

Foucault' sõnul ei ole miski tõde ega vale iseenesest, vaid tõde on toodetud, teatud väited on pandud funktsioneerima kui tõesed või väärad. Seega on tõde relvaks sotsiaalses võitluses, seda kasutatakse võimurite poolt, et neile veelgi enam võimu anda. “Teadmine on vägivald ja tõde pealesurumine,” kisendavad postmodernistid. Kui erinev on see meie tavateadmisest, mis eeldab, et teadmine vahendab reaalsust. Ehkki Foucault' sõnul on tõde konstrueeritud, peale surutud, on siiski olemas ka see, mis on tõeline – see, mis “tõe” käest pääseb. Kas ei võiks siia tõmmata paralleeli ka kristliku “suhtetõe” ja objektiivse reaalsuse vahele, kusjuures “suhtetõde” oleks postmodernses keeles just nimelt see, mis “tõe” käest pääseb?

Oleks tõde vaid pealesurumine, ei saaks olla kasu ühestki muutusest ning kõik sotsiaalsed korraldused peaksid olema üheväärsed – nii nagu ka kõik tõeväited. Kui tõde on vaid võimu vahend, siis ei saa olla tões kasvamist, saab olla vaid kasvamine võimus. Need on postmodernse tõevaate riskid. Traditsioonilise filosoofia

tõetsing ei huvita Foucault'd. Teda huvitavad vaid tõe efektid. Kuna tõelugemine on nii vahetult võimuga seotud, kasutab Foucault terminit tõerežiimid.

Jumal ei näe meid vaid siit või sealt, vaid kõikjalt. Piiratud loodutena võime me vähemasti püüda asjadele samamoodi vaadata, kontrasteerides vaadet sealt vaatega siit. Seega võiks me tõetaotluse osaks olla ka säärase "topeltnägemise" püüdlus.

Esimeseks sammuks selles oleks endast väljumine. Teiseks, astumine üle sotsiaalsete piiride ning "teise maailma" mõneks ajaks elama asumine ning kolmandaks teise oma maailma elama võtmine. Neljandaks, protsessi kordamine.

Kui tõe on vaid enesepettus ning eelarvamus, siis miks peaksime me endid sellega vaevama. Pühakiri sedastab ent, et "tõe teeb meid vabaks" (Jh 8:32). Enne aga kui asuda tõetsingule, pead sa selle leidmisest huvitatud olema. Pühakiri usub tõesse. Vaadake või Hs 12:2-3 või Ilm 2:7. Needki tekstid asetavad meid silmitsi fundamentaalsete epistemoloogiliste küsimustega meie meeltega aemuse adekvaatsusest. Osaliseks vastuseks oleks, et meie meeled ühes mõistusesse kätketud interpreteerimisvõimega ühendavad teadja teatavaga. Tõetahet ei hoiu meis alal muu kui soov tõe järgida ja tõe alluda.

Pühakiri räägib tõeest kui teatud vastavusest reaalsusega, ennekõike jumaliku reaalsusega. Ei Jeremia ega Paulus ei räägi tõeest kui abstraktsest vastavusest mõistuse ja faktide vahel, nagu Lääne filosoofiline traditsioon. Tõe hoiab usurahvast koos ja vale hävitab.

Karismaatikute usk on sageli usk ilma loota, usk otsimas otsest kogemust, samas sellest rääkimast keeldudes. Kui vaadata tänaseid karismaatikuid, tuleb tõdeda, et ega nad oma usust kriitilise mõistuse keeles rääkida taha ega oska. Pigem on usk nende jaoks midagi habrast,

mida endale hoitakse ja millest ehk ka tunnistatakse, aga mitte enam. Pole ka ratsionaalsus ju muud kui püüd olla reaalsusega vastavuses. Võiksime öelda, et reaalsus viimases mõttes on see, mis algab teispool sõnade horisonti. Nõnda sunnib religioosne keel keele tema piiridele. Usukeel, nagu ta tähendamissõnades väljendatud, kompab teispoolust.

Ratsionaalne usukeel on mõistuse viimane samm näitamaks mõistuse piire. Mõistus on (Lutheri sõnul) kuraadi pruut, ja usukeel, mis jääb enesesse, just seda ongi, kui ta teispoolsele osundamast lakkab.

Tänane kõnekeel on muutunud ja me võime leida ka traditsiooniliselt kristlikest maadest inimesi, kelle jaoks usutunnistus "Jeesus on Issand" ei tähenda midagi peale kolme arusaamatu sõna. Meile kui usutunnistajatele võib selle tajumine olla dadaistlikuks kogemuseks. Nõnda peame ikka ja uuesti otsima usukeelt, mis millegagi inimeste päädes reageeriks. Ka meie keeles ei tähenda "meeleparandus" vast enam suurt midagi. Sõna "patt" elab aga edasi ja sageli võib ajalehtedes kohata pealkirju, et see või teine patustanu jäi vahele. Ajakirjanduskeeles tähendab patt olemasolevate seaduste rikkimisega vahelejäämist. Ilma vahelejäämiseta pole ka patu. Seega on patu mõiste meie ühiskonnas teisenenud ja enam häbi kui süüga seotud. Kas peaksime seetõttu ka evangeelses kuulutuses korrektiive tegema?

Ma pole ka sugugi kindel, et tänased noored teavad, mida tähendab abielurikkumine või mõned muud traditsioonilised religioossed terminid. Osade kristlastegi meelest tuleb usukeel alal hoida ja säilitada. Olgu peale, et maailmale mõistetamatu kaanani keelena.

Kriitiline mõistus on parimal juhul võimeline vaid määrama usukeele raami, vihjama selle keele eeldustele ning tagajärgedele hermeneutilises teoloogias. Teoloogiale on tänane keelefilosoofia esitanud tõsise väljakutse.

Eriti osas, mis puudutab esmase usukeele ehk tunnistuse ja teisase usukeele ehk teoloogia suhet ja tõlkeprobleeme.

Usukeel oma esimesel astmel peab olema inimestele arusaadav. Usukeele omandamine on sarnane rääkima õppimisele. Me ei loo usu keelt, vaid nagu tavalise keeleõppegi puhul, kasutame teiste abi selle keele omandamiseks. Keel omakorda loob meie isiksust ja identiteeti. Wittgensteini sõnul tuleneb usukeele erilisus sellest, et inimese kogu elu temast sõltub. Seetõttu ei saa ka usku ega selle keelelisi väljendusi mingi muu keelemängu abil ei õigeks ega valeks tunnistada.

Osaks usukeelest on ka vaikimine, nõnda kui apofaatiline teoloogia meid vahel sõnakast teoloogiast kaugemale aitab. Vaikus on tihti kõnekam kui sõnaohtrus. Sarnast mõtet vahendab pimedus, milles(t) Jehoova tavatses end ilmutada. Võime siis öelda, et teoloogia tegeleb teisase reaalsusega, mitte vahetu tajuga. Kuhu jääb aga meie usk siis, kui teoloogiaga tegelema asume?

Illustreeriv on siinkohal Paul Ricoeur'i vahetegemine esmase ja teisase naiivsuse vahel. Teisase naiivsuse nagu ka usust rääkimise ja selle üle reflekteerimise üheks eesmärgiks on moodustada sõnadest kaitsekiht meie esmasele kogemusele. Nii nagu puruvana endale jõepõhjas vedelevast kaitse ehitab, et ellu jääda. Sellest samast ehitab, milleks ta kunagi saab, kas siis kalade seedekulglast läbikäinuna või mitte. Ka etnofuturistid kasutavad sarnast lähenemist ning võrdlevad etnofuturismi alumiiniumiroostega, mis erinevalt rauaroostest ei lagunda, vaid kaitseb. Teisane naiivsus on saavutatav vaid refleksiooni korral esmase kogemuse üle. Nõnda peab usukeel kogemusest lahknema, et saaks sellest üldse rääkida.

Teoloogia ei kõnele jumalikust reaalsusest otse. Teoloogia on usu suhtes teisane. Usk on algselt alasti, riidetuta ihu, raamita maal või sõnadeta laul. Sõnatu on

inimene, mitte Jumal. Osalt sõnatuks ta jääbki. Ütleb Pauluski, et nägi asju, millest tal ei ole luba kõnelda. Usu kogemus on “ahhaa”-kogemus. On prohvetlik kogemus Jumalast, mis kõnelemiseks sõnu otsib. See on aga murdunud lugu, mis eales kogetut täiuslikult ei vahenda. Nõnda näeme me usu keelt prohvetite eludes kui miskit, mida ei väljendata vaid sõnus. Sageli oli kogu prohveti elu märgiks, metafooriiks või tähendamissõnaks. Mõelgem siinkohal või Hesekeeli peale, kes ühe külje peal pidi lamama, või Hoosiale, kes pordunaisega abiellus ja kelle abielu kogu Iisraelile märgiks oli. See oli praksise keel, mis isegi omaenda elu eetilisi väärtusi “Suure Sõnumi” suhtes teisastena käsitles.

Jumala sõna on meile kingiks. On märgiks Tema kommunikatsioonipüüdest. *Zoon politikonid*, nagu me Aristotelese sõnul oleme, peame me ometi oma usust rääkima ja seda kuulutama. Inimõnne tipud kätkevad endas alati nii usu (Jumala) kui ka inimese kogemust ehk kommunikatsiooni. Ühe mu tuttava autistlik laps kogeb arvata et midagi sarnast. Iga kord, kui ta õnnelik on, kordab ta omaette sõna “telefon” – sõna, mis tema jaoks kommunikatsiooni tähistab.

Usukeelele kohta otsinuina võiksime spekuloida selle keele võimaluste üle. Mütoloogiad räägivad asjade ja olendite sünnisõnadest. Need sõnad on sõnad asjade ja olendite päritolust ja algusest. Näiteks räägib “Kalevala” raua päritolust kui kolmest piigast, kelle rinnust kolme värvi piima voolas, millest ka kolme värvi raud tulnud. Kui sepp raua sepitsema asus, andis nende sõnade teadmine talle väe materjali üle, võime teha sellega, mida tarvis, ja tehtusse omakorda sõnad sisse lugeda. Omamoodi ratsionaalseteks sünnisõnadeks on näiteks Nietzsche “Moraali genealoogia”, “Tragöödia sünd” ja tema teised tööd. Sedasama lähenemist järgib ka Foucault oma teoses “History of Sexuality” ja mujal.

Võiksime me sääraates ratsionaal-mütoloogilistes aheletes ka usukogemusest rääkida? Kas ei vaja me uusi sünnisõnu, mis otsapidi meie usukogemuse sisse ulatuk-sid?

Omamoodi alternatiiviks reaalsusest liigselt kauge-nenud usukeele suhtes oli ka teadlik kohtlus, intelli-gentne bibliolaatria Püha Franciscuse näitel.

Susan Sonntag arutleb uue keele võimaluste üle. See haige keel, meie keel, on end reaalsusest eraldanud, eral-danud tervest elutundest, mis rajaneb lõhnadele, koge-mustele ja vahetule elutunnetusele. Selle keele side reaal-susega on liiga kaugeks jäänud ja ta on määratud her-meneutilistesse ringidesse ekslema jääma. Arusaama-desse, mille järgi tõde vaid keelesisene kategooria on.

Kas on me senine arutus markeerinud mõnegi või-maliku pääsetee? Kas pole keelel aeg asuda uuele otsin-gule reaalsuse järele, asuda teekonnale maailma otsa, rajada end nagu Aadama keel uuesti ja otsesemalt bio-loogilisele semiootikale? Viimati tulevad meile siin bio-loogid appi? Kas pole see üks võimalus haigele loomale, inimesele, terve(ma)ks saada?

Keel, ka usukeel, on senini olnud sotsiaalse reaal-suse, mitte niivõrd loodu(se) keeleks, kusjuures loodut on nähtud valdavalt loojavaenulikuna. Ikka leiame Juma-la sootsiumist ja sikujalgsed paharetid metsast, võõrast ja vaenulikust keskkonnast, mida inimene veel ei halda.

Inimese langemisele järgnes pea ka keele langemine. Kas oleme oma uue keele loomisega juba hiljaks jäänud?

Teoloogid on maitsnud hea ja kurja tundmise puust ja sestpeale oskavad nad vaid täis suuga rääkida. Vahest jõuame veel suu puhtaks sülitada ja uuesti, sedapuhku Looja ja loodu(se) keeles proovida.